

„Wychowanie w Rodzinie” t. XXXI (2/2024)

nadesłany: 17.04.2024 r. – przyjęty: 14.09.2024 r.

Sławomir WILK*

Lubię oglądać rodzinne pamiątki – czyli o instytucjonalizacji rodzinnej pamięci

**I enjoy looking at family memorabilia:
on the institutionalization of family memory**

Abstrakt

Wprowadzenie. W literaturze przedmiotu można wyodrębnić trzy typy *instytucji* – czyli ustalonych, regularnie realizowanych wzorów ról i zachowań społecznych – służących podtrzymaniu pamięci rodzinnej. Trzecią instytucją jest tzw. rodzinna skarbница, zawierająca pamiątki, które zawsze wiążą się z jakąś sytuacją z przeszłości: jakimś wydarzeniem czy też członkiem rodziny i dzięki nim możemy pamiętać i pamiętamy, gdyż są one „bodźcami przypominania”.

Cel. Celem artykułu jest ukazanie znaczenia pamiątek rodzinnych w instytucjonalizacji pamięci rodzinnej wśród uczniów szkół średnich, nauczycieli historii oraz mieszkańców Polski.

Metody i materiały. W pracy zastosowano następujące narzędzia: analiza wyników dwóch reprezentacyjnych badań ilościowych i jakościowych. Podstawową techniką badawczą były

* e-mail: swilk@ur.edu.pl

Uniwersytet Rzeszowski, Instytut Nauk Socjologicznych, al. Rejtana 16 C,
35-959 Rzeszów, Polska

University of Rzeszow, Institute of Sociological Sciences, Rejtana Avenue 16 C,
35-959 Rzeszów, Poland

ORCID: 0000-0003-4062-5198

wywiady kwestionariuszowe przeprowadzone z trzema grupami respondentów – uczniami szkół średnich (N = 3718), Polakami powyżej 20. roku życia (N = 1068) oraz nauczycielami historii z szkół średnich (N = 1115). Materiał wzbogacono badaniami ilościowymi: 8 wywiadów grupowych z Polakami powyżej 20. roku życia, 8 wywiadów z nauczycielami pracującymi w szkołach średnich, a także 16 wywiadów grupowych z uczniami szkół średnich

Wyniki. Z analizy wynika, że im większe zainteresowanie oglądaniem pamiątek rodzinnych, tym większa skłonność do przypisywania sobie patriotyzmu, tym większe zainteresowanie polityką, wyższy poziom postaw obywatelskich, większy księgozbiór oraz poziom wiedzy historycznej. Dodatkowo stwierdzono zależność pomiędzy płcią, wiekiem i wykształceniem a zainteresowaniem oglądaniem pamiątek rodzinnych.

Wnioski. Związek pomiędzy oglądaniem pamiątek rodzinnych a patriotyzmem, zainteresowaniem polityką, wyższym poziomem wiedzy historycznej czy też większym zaangażowaniem obywatelskim może stanowić podstawę do zakwalifikowania jednostek do „mocnych rodzin”, czyli dobrze zakorzenionych w przeszłości. Posiadanie i oglądanie pamiątek rodzinnych może być czynnikiem motywującym do zaangażowania obywatelskiego. Wspomnienia, które pojawiają się pod wpływem przeglądania (posiadania) pamiątek kształtują poczucie tożsamości i przynależności, co z kolei może inspirować do działań na rzecz dobra wspólnego.

Słowa kluczowe: pamięć zbiorowa, pamięć rodzinna, rodzina, rodzinne pamiątki, przekaz międzypokoleniowy.

Abstract

Introduction. The literature identifies three types of “institutions” (*i.e.*, established, regularly realized patterns of social roles and behaviors) that serve to maintain family memory. The third of these institutions is the “family treasury” containing memorabilia. Memorabilia is always associated with some situation from the past: an event, or a family member. The memory of these situations is not always present, but thanks to memorabilia we can remember and reminisce, because they are “reminders.”

Aim. The aim of the article is to show the importance of family memorabilia in the institutionalization of family memory among high school students, history teachers, and Polish people.

Methods and materials. The following tools were used in the work: analysis of the results of two representative quantitative and qualitative studies. The basic research technique was questionnaire interviews conducted with three groups of respondents – high school students (N = 3718), Poles over 20 years of age (N = 1068) and high school history teachers (N = 1115). The material was enriched with quantitative research of 8 group interviews with Poles over 20 years of age, 8 interviews with teachers working in high schools and 16 group interviews with high school students.

Results. The analysis shows that the greater the interest in viewing family memorabilia, the greater the tendency to attribute patriotism, an interest in politics, a higher level of civic attitudes, a larger collection of books and a higher level of historical knowledge. Additionally, a correlation was found between being a woman, older age, higher education and an interest in viewing family memorabilia.

Conclusion. The link between viewing family memorabilia and patriotism, an interest in politics, a higher level of historical knowledge or greater civic engagement can be used to classify individuals as “strong families” – *i.e.*, well-rooted in the past. Possessing and viewing family memorabilia can be a motivating factor for civic engagement. Memories under the influence of browsing (possessing) memorabilia shape the sense of identity and belonging, which in turn can inspire actions for the common good.

Keywords: collective memory, family memory family, family memorabilia, intergenerational transmission.

Wprowadzenie

Nasza pamięć jest z zasady selektywna – ogranicza się do niektórych elementów i w związku z tym, zarówno w wymiarze jednostkowym, jak i zbiorowym jedne treści są wymazywane przez inne. Istnieją jednak przedmioty, które stymulują pamięć, można do nich zaliczyć pamiątki obecne w naszych domach. Pamiątki zawsze wiążą się z sytuacją z przeszłości: jakimś wydarzeniem czy też członkiem rodziny, dzięki nim możemy pamiętać i pamiętamy, gdyż są one „bodźcami przypominania”. Jak wskazuje Marek Krajewski (2013), „[...] jednostka potrzebuje więc pamiątek, by czcić samą siebie i pielęgnować własną tożsamość, ponieważ jej integralnym elementem jest unikalny sposób pamiętania o tym, co się wydarzyło” (s. 124).

Mogą one być włączone do naszej biografii w różny sposób. Nabywamy je w drodze wymiany towarowej (pomiędzy członkami naszej rodziny lub zakupu), otrzymujemy jako prezent lub spadek, znajdujemy w miejscach związanych z członkami naszej rodziny czy też zastajemy w miejscach, gdzie funkcjonowała nasza rodzina. Należy jednak zaznaczyć, że właścicielami pamiątek rodzinnych – w większości przypadków – stajemy się poprzez występowanie pozaekonomicznych stosunków społecznych/więzi pomiędzy członkami rodziny, a pamiątki bardzo często są zlokalizowane w domu (Miller, 2008).

Agnieszka Chmielewska (2004a) wskazuje, że możemy rozróżnić następujące typy pamiątek: prywatne, lokalne i patriotyczne. Pierwsze odnoszą się do zmarłych członków rodziny, drugie powiązane są z historią miejscowości czy regionu a trzecie odnoszą się do „wielkiej historii”. Dariusz Śnieżko w *Modi memoradi-leksykonie kultury*

pamięci (2014) napisał, że wśród pamiątek-przedmiotów występują pamiątki rodzinne, pamiątki narodowe, relikwie, trofea upominki, pamiątki turystyczne, pamiątki medialne oraz pamiątki korporalne. Warto zaznaczyć, że tym, co nam pozwala na odrębność od innych ludzi, jest nie tylko posiadanie pamiątki, którą nikt nie dysponuje, ale przede wszystkim unikalny związek, który jednostkę przez nią łączy z przodkami. Jak wskazuje Igor Kopytoff (2004), przedmioty, które użytkujemy posiadają swoją „biografię rzeczy”, czyli przemieszczają się od zbiorowości (pokolenia) do zbiorowości (pokolenia), zmieniając tym samym właściciela, status kulturowy, znaczenia, role i funkcje. Szczególnie ważny jest status, czyli przemieszczanie się pomiędzy różnymi systemami wymiany, włączenia bądź wyłączenia go z nich. Przykładem może być przedmiot, który na początku może być prezentem, a później stać się pamiątką rodziną, która będzie wspomnieniem po osobie (osobach), których już nie ma. Generalnie „[...] każde ze sposobów rozumienia terminu umieszcza pamiątkę w kontekście czasu, przeszłości i pamięci” (Śnieżko, 2014, s. 322).

Zagadnienia związane z pamięcią zbiorową i świadomością historyczną zostały włączone do dyskursu naukowego za sprawą Maurice’a Halbwachsa na początku XX wieku. Wtedy temat pamięci – rozpatrywany wcześniej głównie przez psychologów i historyków – został zainicjowany na potrzeby socjologii. Autor w swoich rozważaniach zwracał uwagę na społeczny wymiar pamięci, w tym również na to, jak jednostki dokonują rekonstrukcji przeszłości poprzez udział w różnego rodzaju grupach. Ogólne rozważania nad społecznymi ramami pamięci znalazły swoje ukoronowanie w koncepcjach odnoszących się do rodziny, grup religijnych i klas społecznych. W swoich rozważaniach M. Halbwachs (2008) wskazywał, że

[...] czasami mniej lub bardziej zagadkowym symbolem wspólnego podłoża, z którego to symbolu rodzina czerpie odróżniające ją cechy, jest jej kraj lub miejsce pochodzenia, albo pewna charakterystyczna postać jednego z jej członków. W każdym razie, z rozmaitych elementów tego rodzaju zachowanych z przeszłości, pamięć rodzinna tworzy ramy, które próbuje zachować w stanie nienaruszonym i które są swojego rodzaju tradycyjnym pancerzem rodziny. Chociaż na ramy te składają się fakty, które miały pewną datę, obrazy, które trwały przez pewien czas, to gdy jednak tam odnajduje się sądy, jakie rodzina i otaczający ją ludzie mieli na ich temat, przenosi się w te ramy coś z natury tych zbiorowych pojęć, które nie mieszczą się w określonym momencie i które jak się wydaje panują nad biegiem czasu (s. 225).

O ważności rodziny w procesach pamięci pisze Barbara Szacka (2010) i zaznacza, że „[...] jest (ona – przyp. autora) filtrem informacji, które osadzają się w pamięci” (s. 85). Jak wskazuje Piotr Tadeusz Kwiatkowski (2005), ważna jest instytucjonalni-

zacja rodzinnej pamięci. „Na podstawie badań można wyodrębnić trzy «typy instytucji» (czyli ustalonych, regularnie realizowanych wzorów ról i zachowań społecznych) służących podtrzymaniu rodzinnej pamięci” (s. 240). Są nimi po pierwsze zwyczaje dotyczące wspominania losów rodziny, po drugie instytucja rodzinnego kustosza oraz rodzinna skarbnica – pamiątki rodzinne. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że ta rodzinna skarbnica będąca rodzinnym archiwum zazwyczaj analizowana jest jako teksty, fotografie, dokumenty odnoszące się do historii rodziny (Barrett, Stallybrass, 2013; Piejko, 2008), niemniej jednak mogą go tworzyć także takie przedmioty jak koce, zabawki, a nawet rośliny, gdy odnoszą się do przeszłości związanej z rodziną (Gerlich, Gerlich, 2012; Evans, 2012; Pearce, 1998). Badania (Miller, 2008) wykazały, że tworzona rodzinna skarbnica pełni wartość symboliczną przez nadawanie legitymacji i autentyczności tym, którzy są reprezentowani w tej skarbnicy. Mihaly Csikszentmihalyi i Eugene Rochberg-Halton (1981, s. XI) wskazują, że przedmioty (pamiątki) są bardzo ważne w kształtowaniu tożsamości i są integralną częścią procesu, dzięki któremu ludzie tworzą znaczenia, do tego stopnia, że przedmioty „kreują ostateczne cele istnienia jednostki”.

Coraz częściej zwraca się uwagę nie tylko na pamiątki fizyczne, ale także te cyfrowe, które znajdują się w posiadaniu członków rodzin (Petrelli, Whittaker, 2010). Teresa Sołdra-Gwiżdż (1993), opisując dobytek (pamiątki) przesiedleńców z dawnych Kresów II Rzeczypospolitej i pierwsze lata ich pobytu na Opolszczyźnie, wskazuje, że pamiątki nie były liczne ze względu na warunki związane z przemieszczaniem się, ale jednak stanowiły ważny element kształtowania tożsamości. Podobnie wypowiada się Julia Sałacińska-Rewiak (2014), analizując trzy pokolenia Polaków w Kazachstanie: „Przechowanie pamiątek, które choć zaświadczać o dramatycznej przeszłości, służą także odbudowie zagrożonego poczucia swojskości i zapewnieniu poczucia ciągłości tożsamości kazachstańskich Polaków” (s. 216). Warto wspomnieć, że obserwowany jest także proces odnawiania pamiątek służący nie tylko zachowaniu tradycji, ale także adaptacji do zmieniających się warunków społecznych i kulturowych. Poprzez odnowę posiadanych zasobów (pamiątek), rodziny przypisują nowe znaczenia i interpretacje przeszłości, umożliwiając kontynuację historii rodzinnej w zmieniającym się społeczeństwie (Türe, Ger, 2016).

Metody i materiały

Projekt *Edukacja dla pamięci. Przekaz wiedzy historycznej w kontekście postaw Polaków wobec ich przeszłości* został opracowany przez badaczy z Uniwersytetu Rzeszowskiego dla Instytutu Pamięci Narodowej, a wykonawcami wyłonionymi w formie postępowania przetargowego były firmy: ASM Centrum Badań i Analiz Rynkowych

Sp. z o. o. – badania ilościowe oraz konsorcjum firm Instytut Badawczy IPC Sp. z o. o., Grupa WW Sp. z o.o., Quality Watch Sp. z o.o. – badania jakościowe). W tekście zaprezentowano badania przeprowadzone w 2022 roku. Podstawową technikę badawczą stanowiły wywiady kwestionariuszowe przeprowadzone z trzema grupami respondentów. Z Polakami 20+ oraz nauczycielami przeprowadzono badania CAPI (*Computer Assisted Personal Interview*), natomiast z uczniami liceów, techników i szkół branżowych I stopnia badania CAWI (*Computer Assisted Web Interview*).

Dobór próby uczniów szkół średnich (N = 3718) przebiegał z uwzględnieniem podziału na:

- 16 województw,
- typ szkół średnich (liceum ogólnokształcące, technikum, szkoła branżowa I stopnia),
- oraz rocznik – klasy od I do V.

Z Systemu Informacji Oświatowej wylosowano 160 placówek oraz próbę rezerwową. W każdej szkole założono realizację wywiadów w jednej klasie. Zgromadzone wyniki pozwalają na uogólnianie wyników na populację uczniów z 2% błędem. Kolejna kategoria badanych – nauczyciele historii (N = 1068) została wylosowana z bazy Systemu Informacji Oświatowej z uwzględnieniem podziału na:

- województwa,
- typy szkół średnich,
- stopień awansu zawodowego (+/- 2% w stosunku do następujących proporcji: 6% stażystów, 19% kontraktowych, 20% mianowanych, 55% dyplomowanych).

Badania przeprowadzono w 160 szkołach (tych samych w których prowadzono ankietyzację uczniów) oraz dodatkowo wylosowanych 200 placówkach. W jednej szkole można było przeprowadzić maksymalnie 3 wywiady. Błąd maksymalny 3%. Ostatnią zbiorowością badanych byli Polacy powyżej 20. roku życia, czyli urodzeni przed 1 stycznia 2002 r. (N = 1068). Zostali oni dobrani metodą losową (baza PESEL) z zapewnieniem zgodności rozkładów podstawowych cech społeczno-demograficznych w próbie z rozkładem prezentowanym przez Główny Urząd Statystyczny. Maksymalny margines błędu to 3%. Badanie właściwe w każdej grupie respondentów zostało poprzedzone pilotażem przeprowadzonym wśród: 150 uczniów, 50 Polaków powyżej 20. roku życia oraz 50 nauczycieli. Zebrane dane o charakterze ilościowym zostały poddane analizom statystycznym. Dodatkowo z każdą z grup respondentów przeprowadzono zogniskowane wywiady grupowe. Przebadano – uwzględniając rozmieszczenie terytorialne respondentów – 8 wywiadów grupowych z Polakami powyżej 20. roku życia (69 osób), 8 wywiadów z nauczycielami pracującymi w szkołach średnich (67 osób), a także 16 wywiadów grupowych z uczniami szkół średnich (łącznie 134 osoby). Ni-

niejszy artykuł ma za zadanie dać odpowiedź na pytanie: „Czym są pamiątki rodzinne oraz jakie jest ich miejsce w społeczeństwie?”. Dodatkowo ma pozwolić zrozumieć, czy występują jakieś zależności pomiędzy stosunkiem do rodzinnej skarbnicy a szeroko rozumianą aktywnością obywatelską.

Pamiątki rodzinne – ich posiadanie i wykorzystanie

Ważną perspektywę na pamięć rodzinną i jej związek z historią nakładają przechowywane w domach pamiątki rodzinne. Są one jedną z form instytucjonalizacji rodzinnej pamięci, dlatego też polscy socjologowie w swoich badaniach pytali o nie od początku dociekań dotyczących postaw wobec przeszłości – szczegóły w tabeli 1.

Tabela 1
Posiadanie pamiątek rodzinnych przez Polaków

Posiadanie rodzinnych pamiątek (%)	1970	1999	2003
Tak, są do dziś takie pamiątki	41	52	47
Tak, kiedyś były, ale obecnie ich nie ma	17	8	6
Nie ma takich pamiątek	36	38	40
Trudno powiedzieć / nie wiem	6	2	6

Źródło: (Kwiatkowski, 2005).

Analizując dane z 2022 r. (tabela 2), stwierdzono, że największa skarbnica rodzinna znajduje się w rodzinach nauczycieli, a przynajmniej ta grupa deklaruwała wiedzę o ich posiadaniu. Ponad jedna trzecia uczniów nie wie, czy w ich rodzinie przechowywane są jakiegolwiek pamiątki. W badaniu zaobserwowano, że częściej posiadanie pamiątek deklarują kobiety, mieszkańcy większych jednostek osadniczych, osoby o lepszych warunkach materialnych oraz uczniowie uczęszczający do liceów ogólnokształcących. Analizując dane, można stwierdzić, że trend w posiadaniu pamiątek rodzinnych w Polsce wskazuje na spadek liczby osób, które je posiadają oraz wzrost liczby osób, które kiedyś miały pamiątki, ale teraz ich nie mają. Warto zauważyć, że odsetek osób, które nigdy nie miały takich pamiątek (jeśli odwołamy się do wcześniejszych badań), pozostaje stosunkowo stabilny. Rosnąca liczba osób, które mają trudności z odpowiedzią na to pytanie, może być wynikiem zmieniającej się natury rodzinnych więzi i tradycji w społeczeństwie.

Tabela 2

Posiadanie pamiątek rodzinnych przez dorosłych Polaków, uczniów i nauczycieli

Posiadanie rodzinnych pamiątek (%)	Polacy 20+	Uczniowie	Nauczyciele
Tak, są do dziś takie pamiątki	22	16	62
Tak, kiedyś były, ale obecnie ich nie ma	26	28	11
Nie ma takich pamiątek	36	21	24
Trudno powiedzieć / nie wiem	16	36	3

Źródło: (Malicki, Wilk, Żuk, 2023).

Respondentów zapytano o to jakiego rodzaju pamiątki posiadają (szczegóły rozkładu odpowiedzi zaprezentowano w tabeli 3).

Tabela 3

Rodzaj posiadanych pamiątek

Jakie ważne rodzinne pamiątki są przechowywane w twojej rodzinie?	Typ respondenta		
	Polak (A)	Uczeń (B)	Nauczyciel (C)
Zdjęcia, albumy	93,3%B C	68,5%	75,0%B
Dokumenty	16,4%B	9,0%	37,7%A B
Medale, ordery, odznaczenia	8,0%	15,4%A	18,8%A
Listy, pocztówki, pamiętniki, nagrania ze wspomnieniami	13,4%	9,3%	11,0%
Stare monety	2,1%	4,2%C	1,7%
Znaczki pocztowe	1,7%C	0,8%	0,1%
Biżuteria	3,4%	5,1%	3,6%
Zastawa stołowa, porcelana, kryształy, ceramika, sztucce	3,4%	1,7%	2,9%
Obrazy, dzieła sztuki	4,6%	2,4%	4,0%
Książki i mapy	5,0%	2,7%	3,2%
Ubrania	1,7%	1,5%	1,2%
Mundur, hełm, elementy umundurowania	0,4%	3,6%A	2,7%

Jakie ważne rodzinne pamiątki są przechowywane w twojej rodzinie?	Typ respondenta		
	Polak (A)	Uczeń (B)	Nauczyciel (C)
Broń, amunicja	0,8%	3,4%	1,9%
Dewocjonalia (modlitewnik, krzyżyk, różaniec itp.)	1,3%	0,7%	2,0%
Zegar, zegarek	1,3%	1,9%	1,0%
Przedmioty codziennego użytku, narzędzia, sprzęty domowe	1,3%	3,7%	4,5%
Meble	2,5%B	0,5%	1,4%
Płyty z muzyką, filmy, instrumenty muzyczne	0,8%	0,8%	0,3%
Inne pamiątki	0,8%	2,5%	1,4%

Adnotacja: Tabela zawiera wyniki procentowania dla N = 1521 (osoby deklarujące posiadanie pamiątek rodzinnych). Procenty nie sumują się ze względu na możliwość wyboru wielu odpowiedzi. Oznaczenia A, B, C przy wartościach procentowych wskazują, że dana wartość różni się w sposób istotny statystycznie od wartości ze wskazanej kolumny (A, B lub C).

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań.

Najczęściej przechowywanymi rodzinnymi pamiątkami, zwłaszcza wśród Polaków powyżej 20. roku życia (93,3%) w porównaniu do uczniów (68,5%) i nauczycieli (75,0%) są zdjęcia i albumy. Nauczyciele – częściej niż inne grupy – przechowują dokumenty (37,7%). Medale i odznaczenia są bardziej popularne wśród nauczycieli (18,8%) niż wśród dorosłych Polaków (8,0%). Uczniowie częściej posiadają stare monety (4,2%) i mundury (3,6%). Wyniki sugerują, że nauczyciele mają bardziej zróżnicowane i formalne pamiątki, podczas gdy uczniowie i Polacy powyżej 20. roku życia ogólnie preferują bardziej osobiste i codzienne przedmioty. Ogólnie, badani najczęściej przechowują zdjęcia, o czym także wspominali podczas zogniskowanych wywiadów grupowych.

(FGI_Dorośli Polacy, Katarzyna, 34 l., woj. małopolskie): U mnie na przykład jest to wszystko schowane. Natomiast mamy dość dużą rodzinę, więc jak spotkamy się u moich cioc na przykład, to chętnie oglądamy zdjęcia. Wiem, jak wyglądała, ciocia mojej mamy, kuzynka. Niektóre jeszcze żyją do dzisiaj, tylko nie utrzymujemy z nimi kontaktu. Natomiast, no, poznajemy, kto jest kim. Tak samo dzieci są ciekawe, jak wyglądał na przykład tata dziadka, mama dziadka. Więc dla nas te zdjęcia leżą, ale na pewno nigdy nie zostaną wyrzucone, bo zawsze się znajdzie

okazja, żeby oglądać. I wtedy są jakieś wspomnienia poruszane różne. I dzieci poznają rodzinę swoich dziadków. I myślę, że to tak będzie zachowane dalej po prostu. Będą te zdjęcia przekazywane*.

(FGI_ Uczniowie, Dominika, uczennica liceum, woj. świętokrzyskie): U mnie również. Jeśli chodzi o zdjęcia, to... mam w domu taką... walizkę... i właśnie w tej walizce są albumy, ale są też luzem zdjęcia i dużo jest takich czarno-białych zdjęć, gdzie z rodzeństwem oglądaliśmy. Mama nam pokazywała ostatnio, więc takie było wow i tam właśnie było widać moich dziadków za młodu. Babcia właśnie często wraca do tych zdjęć i na pewno też nie dałaby w życiu tego się pozbyć, trzyma w szafie.

Na podstawie dokonanych analiz stwierdzono występowanie zależności pomiędzy zainteresowaniem oglądaniem rodzinnych pamiątek a różnymi korelatami (cechami). Szczegółowe dane statystyczne zamieszczono w tabeli 4.

Tabela 4

Wykaz głównych korelacji z pytaniem: Lubię oglądać pamiątki rodzinne (np. zdjęcia, albumy)

Kategoria badanych:	Polacy 20+	Uczniowie
Zmienna (miara związku):		
Płeć (chi kwadrat)	(χ^2 , df=4)=22,978, p<0,001, V Cramera = 0,147	(χ^2 , df=8)=216,336, p<0,001, V Cramera = 0,169
Wiek (rho Spearmana)	p<0,001, rho = 0,097	<i>ni</i>
Wykształcenie (rho Spearmana)	p<0,001, rho = 0,102	<i>ni</i>
Stosunek do wiary (rho Spearmana)	<i>ni</i>	p<0,001, rho = -0,113
Typ szkoły (chi kwadrat)	nie badano	(χ^2 , df=8)=217,230, p<0,001, V Cramera = 0,169
Ilość posiadanych książek w domu (rho Spearmana)	rho, p<0,001, rho = 0,218	<i>ni</i>

* Wypowiedzi z badań są przytaczane w oryginale, nie podlegają redakcji językowej.

Kategoria badanych:	Polacy 20+	Uczniowie
Zmienna (miara związku):		
Uważanie się za patriotę/tkę (rho Spearmana)	$p < 0,001$, $\rho = -0,265$	$p < 0,001$, $\rho = -0,124$
Sposób rozumienia patriotyzmu (chi kwadrat)	<i>ni</i>	$(\chi^2, df = 4) = 37,415$, $p < 0,001$, V Cramera = 0,071
Zainteresowanie polityką (rho Spearmana)	$p < 0,001$, $\rho = -0,195$	$p < 0,001$, $\rho = -0,106$
Poziom obywatelskości (rho Spearmana)	$p < 0,001$, $\rho = 0,286$	$p < 0,001$, $\rho = 0,331$
Poziom wiedzy historycznej (rho Spearmana)	ρ , $p < 0,001$, $\rho = 0,167$	ρ , $p < 0,001$, $\rho = 0,134$
Przynależność do organizacji / stowarzyszenia / związku (chi kwadrat)	$(\chi^2, df = 4) = 11,094$, $p < 0,026$, V Cramera = 0,102	<i>ni</i>

Adnotacja: *ni* – nieistotne statystycznie.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie badań.

Wśród Polaków powyżej 20. roku życia stwierdzono większe zainteresowanie oglądaniem rodzinnych pamiątek u kobiet. Także większe zainteresowanie oglądaniem rodzinnych pamiątek stwierdzono u osób z wykształceniem średnim i wyższym niż z zasadniczym zawodowym lub niższym. Przeprowadzone analizy wskazują na to, że oglądanie rodzinnych pamiątek rośnie wraz z wiekiem. Respondentów zapytano: „Czy uważa się Pan(i) za patriotę/patriotkę?”. Po analizie odpowiedzi stwierdzono, że im większe zainteresowanie oglądaniem pamiątek, tym większa skłonność do przypisywania sobie patriotyzmu. W badaniu zadano także pytanie: „Jakie jest Pana(i) zainteresowanie polityką?”. W tym przypadku wyniki wskazywały na to, że im większe zainteresowanie oglądaniem rodzinnych pamiątek, tym większe zainteresowanie polityką.

W kwestionariuszu umieszczono zestaw pytań dotyczących aktywności obywatelskiej, takiej jak chodzenie na wybory, angażowanie się społecznie w inicjatywy na rzecz mojej lokalnej społeczności, organizacja/koordynacja zbiórki charytatywnej dla osób potrzebujących, przekazanie wsparcia finansowego lub rzeczowego w ramach zbiórki charytatywnej dla osób potrzebujących, udział w protestach społecznych oraz podpisanie petycji do władz. Na podstawie zgromadzonych odpowiedzi stworzono indeks postaw obywatelskich. Korelując indeks postaw obywatelskich z przeglądaniem rodzinnej skarbnicy, stwierdzono, że im większe zainteresowanie oglądaniem rodzinnych

pamiętek, tym wyższy poziom postaw obywatelskich. Tym samym potwierdzałyby się zależności pomiędzy posiadaniem pamiętek a zaangażowaniem obywatelskim. Kolejną zmienną, która koreluje z przeglądaniem pamiętek, jest biblioteka domowa. Stwierdzono, że im większe zainteresowanie oglądaniem rodzinnych pamiętek, tym większy księgozbiór posiadany w domu. Znajomość dat, postaci czy też wydarzeń historycznych uznaje się za podstawę do formułowania sądów o przeszłości własnego kraju. W badaniu sprawdzano poziom wiedzy historycznej na podstawie 28 pytań odnoszących się do wydarzeń w okresie od chrztu Polski do wstąpienia do NATO. Zestawiając wyniki testu z rodzinnymi pamiętkami, stwierdzono, że im większe zainteresowanie oglądaniem posiadanych pamiętek, tym wyższy poziom wiedzy historycznej. Stwierdzono także większe zainteresowanie oglądaniem pamiętek rodzinnych u osób należących do organizacji pozarządowych. Przeprowadzone analizy nie pozwalają na stwierdzenie zależności z takimi zmiennymi jak:

- orientacja polityczna,
- sposób rozumienia patriotyzmu (heroiczny, obywatelski, heroiczno-obywatelski),
- miejsce zamieszkania,
- sytuacja finansowa,
- wiara religijna.

Analizując korelacje pomiędzy cechami uczniów szkół średnich a twierdzeniem: „Lubię oglądać rodzinne pamiętki (np. zdjęcia, albumy)”, można zaobserwować występowanie zależności pomiędzy zmiennymi (tabela 4). Podobnie jak w grupie Polaków powyżej 20. roku życia, większe zainteresowanie oglądaniem pamiętek rodzinnych występuje u kobiet, osób wykazujących większe zainteresowanie polityką, z wyższym poziomem postaw obywatelskich, wyższym poziomem wiedzy historycznej (mierzony tym samym testem składającym się z 28 pytań), a także skłonnością do przypisywania sobie patriotyzmu. Większe zainteresowanie oglądaniem pamiętek rodzinnych stwierdzono u uczniów rozumiejących patriotyzm w sposób heroiczny (miłość do ojczyzny, szacunek dla symboli narodowych, gotowość do walki, a także wychowanie dzieci w wierze katolickiej). Zgromadzony materiał badawczy pozwala na stwierdzenie, że większe zainteresowanie przeglądaniem rodzinnej skarbnicy występuje u uczniów liceów, mniejsze u uczniów techników, a najmniejsze u uczniów szkół branżowych. Dodatkowo stwierdzono, że im większe zainteresowanie oglądaniem rodzinnych pamiętek tym pozytywniejszy stosunek do wiary. Oglądanie pamiętek rodzinnych nie koreluje z takimi zmiennymi jak:

- orientacja polityczna,
- wielkość miejsca zamieszkania,
- warunki materialne.

Bardzo słabe zależności stwierdzono w przypadku posiadanego księgozbioru oraz przynależności do organizacji społecznych.

Zakończenie

Wyniki badań (Szacka, 2010; Malicki, 2012; Malicki, Piróg, 2016) wskazują, że w wielu rodzinach rozmowy prowadzone są w dwóch nurtach: pierwszym – związanym z udziałem w wielkiej historii i drugim – odnoszącym się do pamięci prywatnej rodziny. Elementem, który pozwala na odtworzenie i przywoływanie pamięci, są przedmioty (pamiątki rodzinne). Rodzinna pamięć o przeszłości ulega – jak wiele innych zjawisk życia społecznego – procesom instytucjonalizacji. Przejawem tego jest posiadanie rodzinnej skarbicy z pamiątkami. Przekaz międzypokoleniowy (Dyczewski, 2003), zarówno na poziomie kultury symbolicznej, jak i materialnej staje się podstawowym nośnikiem umożliwiającym trwanie rodzin. Bezpośredni kontakt z posiadanymi przedmiotami pozwala na doświadczenie przynależności do rodziny i więzi z przodkami (Dyczewski, 2002), którzy tych przedmiotów użytkowali (pozostawili po sobie). Jan Szczepański (1970) pisał, że „[...]dziedzictwo kulturalne ulega zazwyczaj idealizacji, staje się zbiorem wartości uświęconych, symboli otoczonych postawami emocjonalnymi, a zatem i czynnikiem integracji grup, ośrodkiem ich skupienia, czynnikiem ich ciągłości i trwałości w kryzysach” (s. 48). Posiadane pamiątki stają się symbolami, poprzez które przynależymy do rodziny, a tym samym sprzyjają one identyfikacji i integracji członków rodziny. Zgromadzone pamiątki są łącznikami pomiędzy pokoleniami i stają się małymi wehikułami przenoszącymi historię w przyszłość. Warto jednak zaznaczyć, że zdarzają się sytuacje, gdy pamiątki (pozostały majątek po rodzinie) stają się „ciężarem” dla spadkobierców lub tracą swoje znaczenie dla kolejnych pokoleń (Woodham King, Gloyn, Crewe, Blair, 2017). Przykładem takiej sytuacji może być wypowiedź jednego z uczestników zogniskowanego wywiadu grupowego przytoczona poniżej.

(FGI_Uczniowie, Aleksander, uczeń liceum, woj. Świętokrzyskie): Takie pamiątki, według mnie, są ważne, bo one są taką namacalną historią tego co się działo w naszej rodzinie. Tylko problem polega na tym, że teraz żyjemy przeważnie w mieszkaniach, w miejscach ograniczonych i nie mamy gdzie trzymać takich rzeczy, żeby to składować tak z pokolenia na pokolenie i gdzie to dalej pójdzie? Nie ma sensu. Rzeczy, które są istotne to są przeważnie małe, są poręczne i można je przechowywać w takim miejscu żeby nie przeszkadzały w takim normalnym życiu. Czyli na przykład wcześniej mówiłem o tej zastawie, o tym szkłe, to jest to niepraktyczne, tego nie ma gdzie trzymać. Jakby to był jakiś medal, biżuteria, to faktycznie i ma może znaleźć swoje miejsce. Takie jest moje zdanie.

Zdjęcia są najbardziej powszechnym rodzajem pamiętki przechowywanej przez respondentów. Wskazywać to może na ich duże znaczenie emocjonalne i symboliczne dla badanych. Zdjęcia pozwalają na zachowanie wspomnień i dokumentowanie ważnych wydarzeń z życia członków rodziny. Posiadanie zdjęć może odzwierciedlać potrzebę łączenia się z przeszłością i wzmacniania więzi międzypokoleniowych poprzez wizualne wspomnienia. Ich powszechność może również wynikać z prostoty wykonania, łatwości przechowywania czy też niewielkich rozmiarów.

Jak wskazują przeprowadzone badania, deklaracja związana z oglądaniem pamiętek rodzinnych ma związek m.in. z większym patriotyzmem, postawami obywatelskimi czy też wiedzą historyczną. Taki związek może służyć do zakwalifikowania jednostek do „mocnych rodzin” – dobrze osadzonych w historii (Bojar, 2003). W rozwinięciu swojej koncepcji Hanna Bojar wskazuje na różne typy rodzin: tradycyjną, tradycjonalistyczną, wsobną, pomostową oraz wyobcowaną. Aktywność obywatelska członków rodzin szczególnie widoczna jest w rodzinach tradycyjnych i pomostowych. Szczególnie w rodzinie tradycyjnej (Bojar, 2013) występuje

[...] długa pamięć rodzinna sięgająca wielu pokoleń i jej silne powiązanie z pamięcią lokalną [...] na te szczególnie silne powiązania rodziny z historią społeczności lokalnej i jej tradycjami obywatelskimi wskazują bogate zbiory pamiętek rodzinnych, które nierzadko są upubliczniane i stają się „wspólnym” dziedzictwem przeszłości, elementem budującym pamięć zbiorową mieszkańców społeczności lokalnej, jednocześnie podtrzymując i wzmacniając rodzinne tradycje aktywności publicznej (s. 281).

Oglądanie i posiadanie pamiętek rodzinnych może pomóc w budowaniu więzi z historią swojej rodziny, wspólnoty lokalnej czy też kraju. Przeglądanie pamiętek rodzinnych, które dokumentują zaangażowanie przodków w działalność społeczną czy działania na rzecz wspólnoty, może być inspirujące. Osoby przeglądające mogą czuć się zachęczone do kontynuowania rodzinnego dziedzictwa poprzez własne zaangażowanie w aktywność obywatelską. Przeglądanie rodzinnych pamiętek może pomóc w rozwijaniu empatii wobec innych osób, zrozumienia dla nich i ich historii życiowej. To z kolei może skłonić jednostki do zaangażowania się w działania społeczne na rzecz innych osób lub lokalnych społeczności czy też w pomoc potrzebującym. Na zakończenie należy stwierdzić za Harriet Bradley (1999), że „[...] to, co znajdujemy w archiwum [pamiętki jakie posiadamy – przyp. autora], to my sami” (s. 119), a przez to istnieje związek pomiędzy posiadanymi dobrami a poczuciem tożsamości, tym, kim jestem (jesteśmy).

Korzystanie z domowej skarbnicy zawierającej pamiętki pomaga nam zrozumieć dialektyczny charakter relacji między przeszłością a terażniejszością i tym samym naszą własną pozycję w tej relacji.

Bibliografia

- Barrett, M., Stallybrass, P. (2013). Printing, writing and a family archive: Recording the First World War [Wydawanie, pisanie i archiwum rodzinne: Dokumentowanie Pierwszej Wojny Światowej]. *History Workshop Journal*, 75(1), 1–32. DOI: 10.1093/hwj/dbs044.
- Bojar, H. (2003). Rodzina w lokalnej przestrzeni publicznej. *Kultura i Społeczeństwo*, 47(3), 149–169.
- Bojar, H. (2013). *Rodzina w małym mieście: Z socjologicznych badań terenowych lokalnych społeczności obywatelskich we współczesnej Polsce*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii PAN.
- Bradley, H. (1999). The seductions of the archive: Voices lost and found [Uroki archiwum: Głosy zagubione i odnalezione]. *History of the Human Sciences*, 12(2), 107–122. DOI: 10.1177/09526959922120270.
- Csikszentmihalyi, M., Halton, E. (1981). *The meaning of things: Domestic symbols and the self*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chmielewska, A. (2004a). Pamiątki rodzinne i kultura lokalna – powiązania (na przykładzie Skoczowa i Węgrowa). *Kultura Współczesna*, 4, 275–290. Pobrane z: https://www.academia.edu/61098444/Pami%C4%85tki_rodzinne_i_kultura_lokalna_powi%C4%85zania_na_przyk%C5%82adzie_Skoczowa_i_W%C4%99growa_.
- Chmielewska, A. (2004b). Kolekcje pamiątek i niedobitki przeszłości – pamiątki rodzinne i pamięć rodziny. W: J. Kurczewska (red.), *Oblicza lokalności: Tradycja i współczesność: Praca zbiorowa* (ss. 208–227). Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk.
- Dyczewski, L. (2002). *Więź między pokoleniami w rodzinie*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Dyczewski, L. (2003). *Rodzina twórcą i przekazicielem kultury*. Lublin: Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego.
- Evans, T. (2012). The use of memory and material culture in the history of the family in colonial Australia [Wykorzystanie pamięci i kultury materialnej w historii rodziny w kolonialnej Australii]. *Journal of Australian Studies*, 36(2), 207–228. DOI: 10.1080/14443058.2012.678584.
- Gerlich, M. G., Gerlich, M. A. (2012). „Pamiątki domowe” jako artefakty tradycji rodzinnej i górnośląskiej tożsamości regionalnej. *Szkice Archiwalno-Historyczne*, 9, 11–26.
- Halbwachs, M. (2008). *Społeczne ramy pamięci*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kopytoff, I. (2004). Kulturowa biografia rzeczy – utowarowienie jako proces. W: M. Kempny, E. Nowicka (red.), *Badanie kultury: Elementy teorii antropologicznej: Kontynuacje* (ss. 249–274). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Krajewski, M. (2013). *Są w życiu rzeczy...: Szkice z socjologii przedmiotów*. Warszawa: Fundacja Nowej Kultury Bęc Zmiana.
- Kwiatkowski, P. T. (2005). Losy rodziny a pamięć zbiorowa. W: A. Szpociński (red.), *Wobec przeszłości: Pamięć przeszłości jako element kultury współczesnej* (ss. 234–249). Warszawa: Instytut im. Adama Mickiewicza.
- Malicki, K., Wilk, S., Żuk, I., (2023). *Edukacja dla pamięci: Przekaz wiedzy historycznej w kontekście postaw Polaków wobec ich przeszłości*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.
- Malicki, K., Piróg, K. (2016). *Postawy młodzieży ponadgimnazjalnej wobec przeszłości i historii Polski XX wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk.
- Malicki, K. (2012). *Pamięć przeszłości pokolenia transformacji*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Miller, D. (2008). *The comfort of things* [Wygoda rzeczy]. Cambridge: Polity Press.
- Pearce, S. (1998). The construction of heritage: The domestic context and its implications [Budowanie dziedzictwa: Kontekst lokalny i jego implikacje]. *International Journal of Heritage Studies*, 4(2), 86–102. DOI: 10.1080/13527259808722224.
- Petrelli, D., Whittaker, S. (2010). Family memories in the home: Contrasting physical and digital mementos [Rodzinne wspomnienia w domu: Kontrast między fizycznymi a cyfrowymi pamiątkami]. *Personal and Ubiquitous Computing*, 14, 153–169. DOI: 10.1007/s00779-009-0279-7.
- Piejko, M. (2008). Skarby pamięci: Socjologiczna analiza fotografii rodzinnej. *Przegląd Socjologii Jakościowej*, 4(3), 4–49. DOI: 10.18778/1733-8069.4.3.02.
- Sałaścińska-Rewiak, J. (2012). *Deportowani i repatrianci: Trzy pokolenia kazachstańskich Polaków wobec problemu tożsamości*. Warszawa: Narodowe Centrum Kultury.
- Śnieżko, D. (2014). Pamiątka. W: M. Saryusz-Wolska, R. Traba (red.), *Modi memorandi: Leksykon kultury pamięci*. Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Sołdra-Gwiżdż, T. (2013). Społeczne ramy zbiorowej pamięci rodziny. *Family Forum*, 3, 115–130. Pobrane 03.10.2024 z: <http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-a8f37f20-5e2a-44c6-bc07-c895f951ecd3>.
- Szacka, B. (2010). II wojna światowa w pamięci rodzinnej. W: P. T. Kwiatkowski i in., *Między codziennością a wielką historią: Druga wojna światowa w pamięci zbiorowej społeczeństwa polskiego* (ss. 81–132). Warszawa – Gdańsk: Wydawnictwo Naukowe Scholar, Muzeum II Wojny Światowej.
- Szczepański, J. (1970). *Elementarne pojęcia socjologii*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Türe, M., Ger, G. (2016). Continuity through change: Navigating temporalities through heirloom rejuvenation [Ciągłość poprzez zmianę: odnawianie dziedzictwa

-
- w kontekście upływu czasu]. *Journal of Consumer Research*, 43(1), 1–25. DOI: 10.1093/jcr/ucw011.
- Woodham, A., King, L., Gloyn, L., Crewe, V., Blair, F. (2017). We are what we keep: The “family archive”, identity and public/private heritage [Jesteśmy tym, co przechowujemy: „archiwum rodzinnym”, tożsamością i dziedzictwem publiczne i prywatne]. *Heritage & Society*, 10(3), 203–220. DOI: 10.1080/2159032X.2018.1554405.